

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються питання створення і становлення системи установ виконання покарання у виді позбавлення волі в радянський період розвитку Української держави (1917–2004 рр.).

Ключові слова: установа виконання покарання у виді позбавлення волі, тюрма, виправно-трудова колонія, виправна колонія.

Сучасна українська наука кримінально-виконавчого права активно займається історіографічною спадщиною до-радянських і радянських часів, у тому числі і проблемами розбудови інституту установ виконання покарань у виді позбавлення волі, який потребує зосередженого дослідження всіх етапів своєї еволюції. Мета статті полягає в дослідженні установ виконання покарань якраз радянської доби, що виконували покарання у виді позбавлення волі, вивчення суспільних відносин, що виникли у зв'язку з виконанням цього виду кримінальних покарань протягом кількох десятиліть ХХ ст.

Лютнева революція в

Російській імперії та її наслідки серйозно вплинули на становище тюремної справи. З одного боку, руйнівна сила революційної стихії завдала істотної матеріальної шкоди системі установ виконання покарань, відновлення якої виявилось не під силу Тимчасовому уряду Російської імперії, а з другого – змінився соціально-політичний лад у країні, відбулося часткове руйнування бюрократичних управлінських структур царського тюремного відомства, серйозна зміна кадрів вищої управлінської ланки, що надало широкі можливості для розробки абсолютно нової за змістом концепції виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі, у підґрунтя

якої були закладені принципи гуманізму й демократичних засад [17, с. 22]. Жовтнева ж революція не дала такої можливості, хоча радянський етап розвитку цих установ розпочався все ж таки зі спроби реалізації провідних ідей, що сформувалися в дореволюційний період. Багато відомих учених-правознавців (як-то О. О. Жижиленко, С. В. Познишев, Є. Г. Ширвіндт та ін.) сприяли Радянську владу і працювали в радянських державних органах та установах, вносячи в тому числі і прогресивні демократичні засади виконання покарань в організацію й діяльність структур [Див.: 14; 18]. У подальшому Радянська влада спрямувала свої кроки на трансформацію царської політики виконання покарань в зовсім іншу політику нової влади – виправно-трудова, фундамент якої було закладено ще професором О. О. Жижиленко, який втілював в життя ідеї про виправлення засуджених. Саме вони й послужили виникненню в той час нового терміна – «виправно-трудова право» (в царський період сукупність знань про виконання покарань іменувалась і «пенітенціарна політика», і «кримінально-пенітенціарне право», і «пенітенціарне право») [7, с. 67].

На думку С. В. Познишева,

пенітенціарна наука належала до циклу дисциплін, куди входять кримінальне право, психологія, психіатрія, гігієна та ін. [14, с. 6]. Є. Г. Ширвіндт зазначав, що разом з питаннями юридичними й суто пенітенціарними ця наука охоплювала господарські, виробничі, просвітительські, медико-санітарні та інші питання [18, с. 35]. У зв'язку з тим, що виконання покарань примушує вирішувати проблеми, що виходять за рамки Загальної частини кримінального права, вимагає знання психології, медицини, психіатрії, економіки, педагогіки та інших наук, М. М. Ісаєв пропонував назвати цю науку «кримінально-пенітенціарне право» [5, с. 8]. Як бачимо, радянське виправно-трудова право складалося не як галузева юридична наука і не як суто юридична, а як наука, охоплююча комплекс відомостей як з юридичних, так і з інших галузей знань, що суттєво вплинуло на формування системи органів та установ виконання покарань.

Нову систему установ виконання покарань у виді позбавлення волі спочатку було закладено в Росії Тимчасовою інструкцією НКЮ РРФСР від 23 липня 1918 р. «Про позбавлення волі як заходу покарання і про порядок відбування тако-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

го». У ній було вказано, що застосовуються не Звід установ та уставів про тримання під вартою і про засланих (т. XIV Зводу законів Російської імперії), а положення Загальної тюремної інструкції 1912 р. – лише в частині, що не суперечить цій Інструкції. Вона встановлювала, що місця позбавлення волі поділяються на чоловічі й жіночі, а за призначенням на такі: (1) загальні місця ув'язнення (тюрми); (2) хліборобські колонії й реформаторії як виховно-каральні установи, особливо для осіб молодого віку, засуджених до позбавлення волі; (3) іспитові заклади для осіб, щодо яких існують підстави для послаблення режиму або для дострокового звільнення; (4) каральні лікувальні заклади для тримання арештантів з помітно вираженими психічними дефектами; (5) в'язничні шпиталі; (6) арештні помешкання для короточасного тримання підслідних та арештантів, які підлягають пересилці (ст. 598) [9, с. 708]. Положення Тимчасової інструкції в 1918–1920 рр. зі встановленням Радянської влади діяли й на території України до створення у складі Всеукраїнського військово-революційного комітету спочатку Комісії юстиції, потім – Народного комісаріату юстиції. До останнього входив Центральний

каральний відділ, який на кінець 1920 р. видав понад 80 документів з питань виконання покарань, у тому числі й аналогічну російській Тимчасову інструкцію про позбавлення волі як міри покарання і про порядок його відбування [16, с. 21].

З появою значної кількості підзаконних актів у царині діяльності органів та установ виконання покарань, з формуванням політики у цій сфері як виправно-трудової, а не пенітенціарної виникла необхідність щодо їх систематизації. Така потреба була підтверджена науковцями і практиками працівниками на Всеросійському з'їзді працівників виправно-трудова установ, що проходив у Москві 18 – 24 жовтня 1923 р. [8, с. 1273]. Результатом цього стало прийняття в 1924 р. Виправно-трудова кодексу РРФСР, а в 1925 р. – Виправно-трудова кодексу УРСР.

І ВТК РРФСР, і ВТК УРСР знову змінили систему установ виконання покарань. Так, відповідно до ст. 25. ВТК УРСР систему установ виконання покарань становили: (а) будинки попереднього ув'язнення, (б) будинки примусових робіт, (в) перехідні трудові будинки, (г) трудові колонії (сільсько-господарські, ремісничі й фабрично-заводські), (д) установи для хворих в'язнів (лікарні, колонії

для туберкульозних), (е) трудові будинки (реформаторії) для неповнолітніх правопорушників; (є) ізолятори спеціального призначення [6, с. 11]. Але положення цього Кодексу не знайшли широкого втілення, оскільки репресивна політика Радянської влади призвела до того, що вони, починаючи з 30-х і до 60-х років, майже не застосовувались, а підмінялись нормативними актами РНК СРСР, НКВС СРСР, МВС СРСР і Ради Міністрів СРСР, які постійно змінювали систему покарань та установ виконання покарань, зміст режиму та правовий статус засуджених [16, с. 23]. Наприклад, постановою РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. «Про зміни статей 13, 18, 22 і 38 Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік» зазначалося, що позбавлення волі відбувається в загальних місцях ув'язнення й у виправно-трудовах таборах, що почали використовуватися більшою мірою не для виправлення засуджених в умовах суспільно-корисної праці, а для становлення й розбудови радянської економіки й народного господарства за рахунок їх дешевої праці [10, с. 1369]. Виправно-трудова табори, по суті, стали головними закладами в системі установ виконання покарань у виді позбавлення волі. За не-

повними, до речі, підрахунками у період 30–50-х років у них відбулися покарання понад 2 млн засуджених до позбавлення волі, переважну частину яких потім було реабілітовано [4].

У зв'язку із цим відбулась і децентралізація влади в системі виконання кримінальних покарань. Якщо в 20-х – на початку 30-х років установи виконання покарань у виді позбавлення волі знаходились у віданні НКЮ УРСР, то вже в 1934 р. згідно з постановою ЦВК СРСР від 10 липня було створено Всесоюзний НКВС СРСР [11, с. 506], якому згодом були підпорядковані всі місця позбавлення волі, підвідомчі НКЮ союзних республік. Зміни у вищому керівництві СРСР, своєрідна так звана «відлига» в суспільних відносинах, нові наукові праці й нові ідеї М. О. Стручкова, М. Д. Шаргородського, Є. Г. Ширвіндта, Б. С. Утевського та інших, підштовхнули до подальшого розвитку такої галузі юридичної науки, як виправно-трудове право [16, с. 24]. Наведені обставини призвели до прийняття в 1958 р. нових Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік, в яких зазначалося, що відбування покарання засудженими до позбавлення волі здійснюється тільки у виправно-трудовах ко-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

лоніях і тюрмах, а неповнолітніми – у трудових колоніях для неповнолітніх [13, с. 3]. Ці положення Основ знайшли своє закріплення у новому Кримінальному кодексі УРСР 1961 р. [3; 1961. – № 2. – Ст. 14] і в Основах виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік 1968 р. [12, с. 14], на підставі яких були прийняті нові виправно-трудові кодекси всіх союзних республік. Зокрема, ВТК УРСР 1970 р. встановлював, що покарання у виді позбавлення волі виконують виправно-трудова колонія, тюрми й виховно-трудова колонія [2, с. 17].

Суттєві соціально-політичні, економічні та правові зміни в суспільстві, що мали місце наприкінці 80-х років, загострили питання про чергову реформу законодавства в галузі виконання кримінальних покарань. Соціально-політична нестабільність у державі, недосконалість законодавчої системи вимагали впевнених кроків з метою оновлення системи установ виконання покарань у виді позбавлення волі. З урахуванням цих чинників і з проголошенням у 1991 р. України як незалежної держави у 2003 р. було прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України. Порівняно з ВТК УРСР 1970 р. він закріплював абсо-

лютно іншу систему установ виконання кримінальних покарань. За цим Кодексом засуджені до позбавлення волі відбувають покарання тільки у виправних колоніях, які, у свою чергу, поділяються на колонії мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки. Перші додатково діляться на колонії мінімального рівня безпеки із загальними й полегшеними умовами тримання [3; 2004. – № 3-4. – Ст. 21]. Стаття 11 КВК України вже не передбачає таких установ виконання покарання у виді позбавлення волі, як тюрма.

Аналіз цього кодифікованого документа свідчить, що в ньому реалізовано загально-визнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, диференціацію й індивідуалізацію виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. Він став правовим фундаментом для прийняття низки інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на подальше вдосконалення практики виконання кримінальних покарань. Таким чином, на вітчизняних теренах завершився етап переходу від права виправно-трудового до кримінально-виконавчого. Звичайно, ще й дотепер залишається чимало невирішених проблем у сфері

виконання кримінальних пока- ня волі, але Україна стоїть на
рань, у тому числі й позбавлен- шляху їх розв'язання.

Список літератури: 1. *Васильев И. М.* Наказание по советскому уголовному праву: учеб. пособ. [для слушателей и курсантов учеб. завед. МВД СССР] / И. М. Васильев; под ред. В. А. Владимирова. – М.: Изд-во РАП, 1970. – 89 с. 2. Виправно-трудо-вий кодекс від 23.12.1970 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6. 3. Відомості Верховної Ради УРСР. 4. ГУЛАГ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/ГУЛАГ>. 5. *Исаев М. М.* Основы пенитенциарной политики: моногр. / М. М. Исаев. – М.-Л.: Госиздат, 1927. – 195 с. 6. Исправительно-трудо-вой кодекс УССР. – Харьков, 1925. – 52 с. 7. *Маслихин А. В.* Становление и развитие советского исправительно-трудо-вого права (1941-1969 гг.): моногр. / А. В. Маслихин, Д. М. Мурзин, Н. А. Стручков – Рязань: Рязан. высш. шк. МВД СССР, 1988. – 148 с. 8. О вступлении в силу Исправительно-трудо-вого кодекса РСФСР: пост. 2-й сессии Всеукр. ЦИК IX созыва // Собр. узаконений и распоряж. раб. и крест. правительства РСФСР. – 1925. – Ч. 94-95. – С. 1273-1278. 9. О лишении свободы, как о мере наказания, и о порядке отбыва-ния такового (Временная инструкция): пост. НКЮ РСФСР // Собр. узаконений и распо-ряж. раб. и крест. правительства РСФСР. – 1942. – № 53. – С. 708-714. 10. Об измене-нии ст. ст. 13, 18, 22 и 38 Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: пост. ЦИК и СНК СССР // Собр. законов и распоряж. раб.–крест. правительства СССР. – 1929. – № 72. – С. 1369-1372. 11. Об образовании общесоюз-ного Народного комиссариата внутренних дел: пост. ЦИК СССР // Собр. законов и рас-поряж. раб.–крест. правительства СССР. – 1934. – № 36. – С. 306-307. 12. Об утверж-дении Основ исправительно-трудо-вого законодательства Союза ССР и союзных рес-публик: Закон СССР от 11.06.1969 г. // Ведом. Верхов. Совета СССР. – 1973. – № 18. – Ст. 229. 13. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // Сб. норм. актов и матер. суд. практики по вопр. определения вида испр.–труд. учреж-дения лицам, осужд. к лишению свободы. – М.: ИНФРА-М, 1966. – 61 с. 14. *Позны-шев С. В.* Основы пенитенциарной науки: моногр. / С. В. Познышев. – М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1923. – 335 с. 15. Положение об исправительно-трудо-вых лагерях // ПСЗ СССР [Электрон. ресурс] – Режим доступа: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3638.htm. 16. *Степанюк А. Х.* Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: моногр. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Кроссрод-уд, 2011. – 323 с. 17. *Уткин В. А.* Наказание и исправительно-трудо-вое воздействие: моногр. / В. А. Уткин – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 189 с. 18. *Ширвиндт Е. Г.* Наше исправительно-трудо-вое законодательство: моногр. / Е. Г. Ширвиндт. – М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1925. – 116 с.

**СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ
В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД РАЗВИТИЯ
УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА**

Изосимова К. С.

В статье рассматриваются вопросы создания и становления системы уч-реждений исполнения наказания в виде лишения свободы в советский период развития Украинского государства (1917 – 1920 гг.).

Ключевые слова: учреждение исполнения наказания в виде лишения сво-боды, тюрьма, исправительно-трудо-вая колония, исправительная колония.

**CREATING SYSTEM OF INSTITUTIONS OF PUNISHMENT IN THE FORM OF
DEPRIVATIONS OF FREEDOM IN THE SOVIET PERIOD OF DEVELOPMENT OF
UKRAINIAN STATE**

Izosimova K. S.

In the article are talking about Creation of system the institutions of punishment

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

in the form of deprivations of freedom in the Soviet period of development of Ukrainian state (1917 – 1920).

Key words: the institution of punishment in the form of deprivations of freedom, prison, correctional labor-colony, labor colony.

Надійшла до редакції 21.03.2013 р.

УДК 347.37

Ю. С. Шорохова,
аспірантка
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТА ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена аналізу об'єкта податку на прибуток підприємств за чинним Податковим кодексом України, розгляду точок зору багатьох вчених які працювали в цьому напрямку. Визначено його сутність й місце серед прямих податків.

Ключові слова: податок на прибуток, об'єкт оподаткування, Податковий кодекс України.

1 січня 2011 р. набув чинності Податковий кодекс України (далі – ПК), який регламентує взаємозв'язки між суб'єктами податкових правовідносин. Із прийняттям цього законодавчого акта було внесено низку змін, до чинної податкової системи держави. Не минули зміни і сферу оподаткування прибутку підприємств, зокрема, об'єкт оподаткування. Саме на них звертається увага в цій статті, оскільки в Україні податок на прибуток є одним з головних бюджетоформуючих джерел.

Окремі питання, присвячені проблемі оподаткування прибутку підприємств, входять у коло інтересів багатьох учених. Зокрема, їм присвячено публікації М. П. Кучерявенка, Ф. Ф. Бутинця, Д. В. Вінницького, С. Ф. Голови, Л. В. Гордьянської, Ю. О. Крохіної, Л. Г. Ловінської, І. О. Луніної, Н. М. Ткаченка, Д. Г. Черника та інших. Проте зміни, внесені в ПК України стосовно цієї проблематики, потребують ще раз звернути увагу на зазначене, проаналізувати нововведення